

Творча самореалізація скриптора

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

31 ЖОВТНЯ 2024

Ми майже не знаємо авторів середньовічних українських текстів. Але дуже прагнемо знати — тож хапаємося за імена Симона і Полікарпа як співтворців «Киево-Печерського патерика» та міфологізуємо Нестора як літописця, хоча він є неспростовним автором хіба що житія Феодосія і читання про Бориса і Гліба.

Утім, старослов'янське «аз», тобто «я», доволі часто трапляється в середньовічних текстах, і це може свідчити про те, що авторський голос у тексті таки присутній — та ще й від першої особи.

Спроби реконструювати авторську самосвідомість середньовічного творця стикаються з цілою низкою труднощів. По-перше, тексти, які з'являлися в Русі від християнізації й до початків ренесансу (що сягнув наших теренів у середині XV століття), переважно анонімні за задумом або ім'я автора втрачене. Та на цьому безіменному тлі не бракує й відомих авторів — від першого митрополита слов'янського походження Іларіона, автора «Слова про закон і благодать», до єпископа і красномовця Кирила Туровського.

По-друге, середньовічні тексти — це здебільшого компіляції з цитат з інших творів. Чимало з того, що ми сприймаємо в «Повісті временних літ» як питомі епізоди руського минулого, є доведено запозиченими сюжетами з джерел, якими послуговувалися руські книжники: від пригод князя Ігоря на Древлянщині та помст княгині Ольги — і до зображення ідола Перуна як біблійного боввана. Іван Франко, автор багатьох студій із медієвістики, вважав середньовічного автора імперсональним — мовляв, запозичення з інших текстів були настільки численними, що складно говорити про будь-яку індивідуальність. Проте після постановня теорії інтертекстуальності про цілковиту унікальність літератури взагалі не йдеться: тексти всіх часів діалогують між собою — і це нормально. Автор, особливо середньовічний, — це не про біографію, а про спосіб організації літературного матеріалу.

По-третє, середньовічні тексти дійшли до нас у списках значно пізнішого часу, до того ж збережених у монастирях Московії. Що й не дивно: близько 1300 року резиденцію Київського митрополита було перенесено до Володимира-на-Клязьмі, а ще за чверть століття — до Москви. Тому, скажімо, «Галицько-волинський літопис», що містить безліч рис української мови, збережений в Іпатіївському списку 1420-х років, переписаному в монастирі Костроми. Що саме втрачено за таких обставин, з відстані в кілька століть і в середовищі, генетично ворожому до вільнодумства та самовираження, — сказати важко. Радянська ідеологія, якою було просякнуте все, зокрема й дослідження давньої літератури, взагалі вважала середньовічного автора колективним.

Теоцентричний світогляд доби спонукав середньовічного автора займати позицію скриптора, що лише фіксує на скрижалях Божий задум Творця. Вимоги жанру — від літопису до проповіді — задавали тональність, у межах якої автор промовляв до слухача або читача. Історичні обставини, як-от князівська воля замовника, також не минали без уваги, тож відшарувати з-під цих чинників індивідуальність книжника видається майже неможливим. Як

же побачити бодай тінь від середньовічного автора, якщо його стиль зумовлений вибором жанру, жанр — предметом зображення, а предмет зображення — суспільною значущістю?

Погляньмо на кілька прикладів, де автор промовляє до читача з віддалі століть. Прислухаймося до його голосу.

Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена

Я, недостойний Данило, ігумен землі Руської, серед монахів усіх обтяжений гріхами багатьма, недосконалий в усякій добрій справі, спонуканий думкою своєю і неспокоєм своїм, забажав бачити святий град Єрусалим і землю обітовану. [...] Брати й батьки, панство моє, простіть, мене, грішного, і не осудіть убогий розум мій і невігластво моє, що писав я про святий град Єрусалим, і про землю ту благу, і про путі, що до тих місць святих вели. Бо хто шляхом цим ходив зі страхом Божим і смиренністю, не погрішить проти милості Божої ніколи. [...] Заради любові до святих місць цих описав усе, що бачив очима своїми, аби не кануло в забуття те, що мені, недостойному, Бог дав побачити. Убоявся я бути рабом лінивим, що приховав добро пана свого і не побільшив його, і написав це віруючих ради.
(Переклад Г. Бойка).

Автор першого збереженого руського паломницького твору ігумен Данило вирушив на Святу Землю на самісінькому світанку XII століття. Він починає розповідь із топосу скромності та самоприниження, типового для середньовічної книжності. Однак сам задум писання, доповнений інтенцією лишити в тексті свій слід, власну пряму мову, підтверджує, що ця скромність — більше тогочасне кліше, ніж щире переконання автора. Пишучи, Данило перебуває під враженням, що йому вдалося походити тими місцями, де ступав Ісус. Для середньовічної людини це сакральний досвід співпричастя — через частину пізнати ціле, потрапити у священну історію якщо не в часі, то бодай у просторі. Тож він прагне поєднати репортажну точність викладу із художніми елементами, гідними предмета, про який пише. Це надає його стилю експресії та емоційності.

Повчання Володимира Мономаха

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом благословенним, славним, батьком

возлюбленим і матір'ю своєю з Мономахів — названий при хрещенні Василем, руським іменем Володимир [у благочесті наставлений, дітям моїм у доброчесності домоглись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені,] і ради людей християнських, яких стільки уберіг з милості своєї і батьківської молитви від всіляких бід! Сидячи на санях, подумав я в душі своїй і похвалив Бога, що до сих днів мене допровадив.

Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи сю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба — хай прийме її в серце своє і, не лінуючись, почне, як і я, трудитися.
(Переклад В. Яременка).

Насамперед варто нагадати, що «Повість временних літ», у Лаврентіївському списку якої збережено «Повчання», фіналізовано якраз-таки за правління Володимира Мономаха. Тож іншого образу, окрім позитивного, тут постати не могло. Однак укладач літопису йде ще далі — не просто глорифікує князя-сучасника, а надає йому слово. Так постає перша в середньовічній українській літературі спроба автобіографії. Тут уже значно менше формульного самоприниження, хоч і для гордині не час: оповідач відчуває наближення смерті (за середньовічним висловом, «сидячи на санях»), тож озирається на прожите життя й ревізує зроблене. Він має причини пишатися — не поганьбив-бо честі роду й давав гідну відсіч ворогам Батьківщини. Водночас його не полишає неспокій, тож розрадою стає книжкове ворожіння — і це зізнання звучить дуже тепло і щиро: «Взявши Псалтир, я в печалі розігнув його, і се мені випало: Чого печалуєшся, душе моя? Чого непокоїш мене?»

Моління Данила Заточника

Засурмимо, наче в труби золотокуті, в розум ума свого й почнемо грати на срібних органах, мудрість свою засвідчуючи. Встань, славо моя, встань у псалтирі й у гусях. Встану рано й сповідаюсь тобі. Та розкрию притчами загадки мої і провіщаю в народах славу мою, бо серце розумного укріпляється в тілі його красою й мудрістю. Був язик мій, мов тростина книжника-скорописця, й привітні вуста, як бистрина річкова. Задля цього заміряюсь написати про узи серця мого і розбив їх зі злом, як древні немовлят об камінь.

Але боюся, пане, хули твоєї на мене. Аз бо єсмь, наче та смоківниця проклята — не маю плоду покаяння, бо маю серце мов лице без очей, і розум мій як пугач, що на руїнах не спить, і розсипалось життя моє, мов у царя ханаанського, марновірством, і покрило мене убозтво, як Червоне море фараона.

Це написав був я, втікаючи від лиця лукавства мого, мов Агар рабиня від Сари,

господині своїй.

Проте бачив, пане, твоє добросердя до мене і вдався до повсякчасної твоєї любові.

[...] Та не дивись на мене, наче вовк на ягня, а зри на мене, мов мати на немовля.

(Переклад С. Бондаря).

«Моління» (інша назва — «Слово Данила Заточеника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу») ще більше сповнене біблійних цитат. Однак ця колажність не віддаляє автора від читача, а ніби створює інтимність: він не просто використовує формульні звороти, а проживає їх. Він підсвідомо переконаний, що і його адресат теж має такий досвід спілкування зі Святим Письмом — емоційно-чуттєвий, а не лише раціональний. Його слово — книжне, але водночас дуже живе, він жаліється на умови заслання, проте не втрачає самоповаги й не принижується перед тим, від кого залежить його доля. Ба більше, дехто з дослідників вважає, що автор, навпаки, підкреслює свою вищість. Погоджуються на тому, що це один із найдавніших, найцікавіших і найзагадковіших світських творів давньої української писемності, а його автор — чи реальна особа, чи збірний образ — демонструє духовну розкнутість і непідлеглість. Тут не лишилось ані сліду від топосу скромності, натомість проголошено цінність мудрості та людської гідності.

Вивчаючи середньовічні українські тексти, ми можемо запитати себе: чи справді анонімність і формальні обмеження повністю пригнічували особистий голос авторів? Можливо, серед домінуючих традицій і жанрових рамок сховані цікаві прояви індивідуальності, які чекають на відкриття. Адже література, попри всі обмеження, таки давала авторам змогу знайти спосіб висловити свої унікальні емоції, тепло яких відчутне й сьогодні, з тисячолітньої відстані.

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

31 ЖОВТНЯ 2024

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**